

ТМ	Г. XXXI	Бр. 2	Стр. 263 - 272	Ниш	април - јун	2007.
----	---------	-------	----------------	-----	-------------	-------

UDK 339.137(497.11)
Прегледни научни рад
Примљено: 30.10.2006.

Бранислав Митровић
Зоран Стефановић
Економски факултет
Ниш

ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ ПРЕТПОСТАВКЕ ПОВЕЋАЊА КОНКУРЕНТНОСТИ ПРИВРЕДЕ СРБИЈЕ

Резиме

Перманентно унапређивање сопствене конкурентности један је од императива националних привреда у условима глобализације. У раду ће бити указано на посредне механизме и факторе, отелотворене у институционалној структури привреде, који у значајној мери обликују њену конкурентност и адаптивну ефикасност. Биће такође афирмисано становиште по коме конкурентску способност развијених привреда детерминишу понекад веома различити институционални аранжмани. Због тога, политика унапређења конкурентности привреде Србије мора да има доста сензибилитета за постојећу институционалну архитектуру и могуће потенцијале и ограничења, које у домену конкурентности она намеће.

Кључне речи: конкурентност, адаптивна ефикасност, институције, модели тржишне привреде

Увод

Један од централних фактора привредног развоја националне привреде представља њена способност да се укључи у међународну поделу рада, која се одражава кроз њену конкурентност на глобалном тржишту. С обзиром на значај конкурентности за динамичку ефикасност националне привреде, у раду ће бити сагледани они механизми њеног генерисања и одржавања, који углавном нису обухваћени у оквиру конвенционалног приступа датом проблему. Биће на-

име акцентиран значај институција, чији карактер представља битну детерминанту конкурентности привреде. Уважавање институционалне структуре привреде подразумева и реконцептуализацију концепта конкурентности, који се дугорочно посматрано може идентификовати и са адаптивном ефикасношћу привреде. У том смислу конвенционални показатељи конкурентности треба да буду допуњени и параметрима институционалног квалитета привреде. Посебну пажњу заслужују и они токови модерне развојне економије, који институционалном квалитету придају примаран значај као фактору обликовања адаптивне ефикасности привреде. При томе, висок степен адаптивне ефикасности може бити достигнут веома различитим комбинацијама институционалних аранжмана којима се регулишу заштита својинских права, уклањање тржишних грешака, макроекономска стабилност, социјално осигурање, управљање социјалним конфликтима. Другим речима, нема универзалне институционалне структуре којом се постиже висок институционални квалитет и одржава конкурентност привреде. Доказ тога је и симултана егзистенција америчког, немачког и јапанског модела тржишне привреде, у којима су институционалне основе привреде различито постављене. То би значило да би свака мање развијена земља требала да пронађе ону констелацију институција која би, каналисана кроз локалну праксу и потребе, могла да задовољи императив генерисања и одржавања конкурентности. У том контексту, институционална политика представља важан фактор политике конкурентности, посебно за економије закаснеле транзиције, у које спада и привреда Србије. Биће указано на важан сегмент конкурентности, предузетнички капацитет, и могућности да се избалансираним институционалним променама утиче на његово унапређење.

Конкурентност и институције

Глобализација светске привреде са себи иманентним незадрживим интеграцијским утицајима чини националне економије многоструко зависним од утицаја и критеријума светског тржишта. Ефикасно укључивање у међународну поделу рада предуслов је привредног раста националних привреда. Коришћење предности међународне поделе рада и глобализоване економије подразумева да националне привреде уђу у круг равноправних партнера на светском тржишту, што се обезбеђује достизањем одговарајућег степена њихове међународне конкурентности.

С обзиром на изражену динамику међународне економије, конкурентност појединих привреда се мења као и критеријуми њеног утврђивања. Реална улога појединачне привреде у међународној подели рада и у глобалној економији најчешће се сагледава путем

раста продуктивности рада, реалног раста националног дохотка по становнику, којима се додају показатељи међународне размене: структура извоза, удео у светском извозу и стопа раста извоза [3, стр. 207]. Такође, све већа интернационализација кретања капитала и значај страних директних инвестиција као фактора привредног раста у мноме су утицали да атрактивност једне земље за директна страна улагања постане значајан фактор њене конкурентске предности на међународном тржишту. Способност државе да креира стабилан макроекономски амбијент за стране директне инвестиције такође побољшава конкурентску способност националне економије.

Субјект конкурентности једне привреде јесте сектор предузећа. Национална економија је конкурентна на међународном тржишту у оној мери у којој су њена предузећа међународно конкурентна. Претпоставка конкурентности на микронивоу су цене и квалитет производа, раст факторске продуктивности. Наравно, конкурентност на микронивоу, у мноме зависи од макроекономских подстицаја: стабилног тржишног окружења, заштите својинских права, стимулативних мера државе према одређеним секторима или предузећима и др. С обзиром на доминацију транснационалних корпорација у светским економским токовима, као главних актера међународне конкуренције, савремене националне економије своју конкурентску позицију покушавају да побољшају привилегованим третманом оних транснационалних компанија којима су матичне државе. Овакав вид унапређења конкурентности, који се означава и као макроменаџмент, на располагању је међутим само високо развијеним земљама, из којих потиче већина транснационалних корпорација.

Сагласно наведеном, фактори који утичу на конкурентност могу строго бити посматрани као макроекономски (држава и њене мере у стимулисању конкурентности) и микроекономски (сама конкурентност предузећа која је делимично и резултат наведених државних мера). Њима се међутим не исцрпљује укупан фонд фактора који детерминишу конкурентност привреде.

Иако основне субјекте међународне конкуренције представљају фирме, ипак се и саме државе економски такмиче у једном много ширем смислу, у стварању услова (политичких, социјалних, технолошких) за ефикасно одвијање економских процеса. У различитим временским периодима, одређене државе су много ефикасније у стварању окружења стимулативног за економски раст. У том смислу постоји схватање конкурентности по коме она представља способност друштва да се трансформише у складу са економским, политичким и технолошким изазовима. Способност за ову врсту трансформације детерминише исход глобалне борбе за развој компаративних предности у оним индустријама које одређују национално благостање и моћ нације [1, стр. 182]. Дефинисање конкурентности као спо-

способности адаптације на глобалне изазове веома је блиско концепту адаптивне ефикасности, присутном у оквиру нове институционалне економије.

Адаптивна ефикасност представља динамичку ефикасност привреде, њену способност за остваривање дугорочног и стабилног економског раста. Истраживања неоконституционалиста [4] показала су да способност привреде да одговори на перманентне економске изазове суштински зависи од институција, формалних и неформалних образаца понашања, путем којих се обавља социјална економска интеракција. Она институционална структура која обезбеђује друштвене интеракције стимулативне за предузетништво, иновације, акумулацију и ефикасно коришћење фактора производње, повољно утиче на конкурентност привреде, односно на њену адаптивну ефикасност. Такав склоп институција, међутим, резултат је дуготрајне социо-културне еволуције и присутан је у малом броју привреда.

Уважавање институција као фактора конкурентности националних привреда присутно је и у савременој теорији привредног развоја. Одбацујући концепт алокативне ефикасности националних привреда као преузак, Стиглиц [7, стр.15] привредни развој посматра као еволутивну промену институција које су различитим привредама различито постављене. Поред традиционалних развојних ресурса, у генерисање привредног развоја укључене су и институције које покривају различите функције. Оне се састоје у превладавању проблема имперфектне информисаности, у генерисању, усвајању и употреби знања. Такође, институције конституишу и механизме друштвене кооперације кроз које се реализују економске активности, познатије као социјални капитал. Развој друштва подразумева преиспитивање постојећих институционалних аранжмана и њихово континуирано унапређивање, као и рутинизовање нових образаца понашања.

На линији оваквог резонувања је и схватање Родрика, по коме развој привреде обезбеђује функционална комбинација тржишта и одговарајућих јавних институција. Јавне институције обезбеђују заштиту својинских права, регулацију тржишних грешака, макроекономску стабилност, социјалну сигурност и управљање социјалним конфликтима [6, стр. 105]. Зависно од локалних потреба и културног наслеђа, релативни удео тржишта и јавних институција унутар институционалне структуре може бити различит.

Важна порука горе наведених схватања је да институције детерминишу адаптивну ефикасност привреде, односно на посредан начин и њену дугорочну конкурентску способност. Такође, институционални квалитет неопходан за одржавање конкурентности привреде може бити остварен комбинацијом понекад веома различитих институционалних аранжмана.

Из претходно реченог произилази да би традиционалним показатељима конкурентности привреде требало придружити и параметре институционалног квалитета. Као сурогат таквих параметара користе се индекс економских слобода Фрејзеровог института као и индекс слободe Херитиџ фондације. Први индекс представља композит више компоненти: величине владиног сектора, коришћења тржишта у алокацији ресурса, монетарне и ценовне стабилости, слободe употребе других валута, законске структуре и својинских права, слободe спољне трговине и слободe трговања на финансијским тржиштима. Њему веома сличан је и други наведени индекс који обухвата оцене трговинске политике, фискалног оптерећења, монетарне политике, токова капитала и страних инвестиција, банкарства и финансија, плата и цена, својинских права, регулације неформалне тржишне активности [5, стр. 1023.]. Консеквентно, земље које су достигле високе вредности наведених индекса имају институционалну структуру компатибилну са одржавањем дугорочне конкурентности на међународном тржишту.

Међутим, то не значи да се висок степен конкурентности, изражен кроз индексе институционалног квалитета постиже неком унапред прописаном и универзалном институционалном структуром. Свака високо развијена и међународно конкурентна привреда остварује своју тржишну позицију функционалном комбинацијом својим условима најпримеренијих формалних и неформалних институција, у доброј мери обликованих претходним социо-културним развојем. Другим речима, институционални квалитет различите привреде достижу понекада принципијелно различитим комбинацијама институционалних аранжмана.

Тврдња да конкурентност привреде може бити постигнута унутар различитих институционалних конфигурација, добија на значају већ самом чињеницом да постоје три доминирајућа и једнако успешна модела тржишне привреде, англоамерички, немачки и јапански. Унутар сваког модела, који представља варијетет капитализма различито су постављена институционална решења која регулишу примарне сврхе економске активности појединца и нације, улогу државе у економији, структуру корпоративног сектора. Сваки од наведених модела капитализма заснива се и на специфичним механизмима друштвене кооперације, односно социјалног капитала који подупиру економску интеракцију. Англоамерички систем капитализма као примарну сврху економске активности види добробит потрошача и максимизовање богатства, док је његова расподела секундарног карактера. При томе, углавном нема инсистирања на социјалној одговорности пословања. Одговорност за националну економску политику подељена је између различитих нивоа власти, сарадња јавног и приватног сектора је веома отежана, а улога државе своди се на

обезбеђење јавних добара и елиминацију тржишних грешака. Власништво над корпоративним сектором је деконцетрисано, док саме фирме имају минималне обавезе према упосленима и локалним заједницама унутар који су лоциране. У оквиру јапанског система, економија је подређена социјалним и политичким циљевима друштва. Држава активно регулише и помаже развој појединих индустријских сектора, како би повећала њихову конкурентност. Велике корпорације имају важну улогу у очувању социјалне стабилности, произвођач има примат над потрошачем, а развијена је и чврста сарадња између корпоративног сектора, државе и радника. Веома често се унутар овог система социјални циљеви стављају изнад економске ефикасности. Немачки систем заснива се на балансу социјалних циљева и тржишне ефикасности. Држава је мање интервенционистички настројена него у Јапану, али у великој мери сарађује са капиталом и организацијама радника у управљању привредом. Радници имају значајну улогу у корпоративном управљању и значајне бенефиције у радном процесу [1, 2001, стр. 169].

Сваки од наведених варијетета капитализма заснива се на различитим обрасцима тржишног привређивања, ствараним кроз социокултурни развој и проверавањем дуготрајном економском праксом, што међутим не умањује њихову ефикасност и међународну конкурентност. Постојање више успешних модела капитализма, има реперкусије и на стратегије земаља које тек треба да изграде сопствену међународну конкурентност.

Институционална политика као фактор унапређења конкурентности привреде Србије

Унапређење конкурентности представља посебно важан задатак за преостале привреде у транзицији. Постизање одређеног нивоа конкурентности важно је како због успостављања стабилног привредног раста тако и због потенцијалног укључивања у Европску Унију. Земље које теже укључивању у ову регионалну интеграцију морају најпре да постигну одређени ниво конкурентности, како би издржале конкурентски притисак земаља чланица уније. Наиме, учлањење једне земље у Европску Унију подразумева и њен излазак на јединствено и потпуно либерализовано европско тржиште.

Конкурентност привреде Србије налази се на релативно ниском нивоу. На ранг листи конкурентности Светског економског форума, Србија се 2003. године налазила на 77. месту, а следеће године пала је на 89. место. По показатељима конкурентности, привреда Србије налазила се у групи са ниско развијеним земљама [9]. При томе, извоз у великом делу чине сировине и производи ниског степена об-

раде, што само по себи говори о позицији домаће привреде у међународној подели рада.

Ниска конкурентност привреде Србије у значајној мери је изазвана закаснелом транзицијом, дугогодишњом изолацијом од светског тржишта, дуготрајним дезинвестирањем и технолошким заостајањем за развијеним привредама. Евидентирана је ценовна неконкурентност, јер ниске трошкове рада прати и ниска продуктивност радне снаге, као и неконкурентност у погледу квалитета производа, која је још израженија.

Стратегија унапређења конкурентности требала би да обухвати развој предузетничког капацитета, изградњу правне и физичке инфраструктуре, заштиту права индустријске својине, увођење производних и продајних стандарда, регионалне интеграције [8, 2005, стр. 27]. Институционална политика прожима све наведене димензије унапређења конкурентности, при чему су њени ефекти посебно значајни у домену развоја предузетничког капацитета. Наиме, формална институционална структура тржишне привреде је интензивном законодавном делатношћу углавном заокружена. Недостају међутим оне институције, обрасци понашања који би омогућили и ефективно усвајање тржишних норми од стране економских актера, што би водило и развоју предузетничког понашања. Токови развоја предузетништва у привреди Србије и у другим мање успешним привредама у транзицији показују да наведене институције још нису изграђене. Синхронизација у изградњи институција тржишне привреде и прилагођавања постојећих неформалних институција, које су резултат дуготрајног еволутивног процеса, један је од кључних проблема успешне транзиције и изградње конкурентности привреде.

У привреди Србије као и у неким другим мање успешним транзиторним економијама забележен је спорији раст приватног сектора него у некадашњим транзиционим лидерима, а присутне су и неке социјално непожељне предузетничке активности у виду рентнооријентисаног понашања и креирања монопола. Наведени токови директна су последица неусклађености нових тржишних формалних институција и постојећих неформалних образаца понашања, што може да доведе и до својеврсне квазиинституционализације тржишне привреде. Привреда која базира на таквом институционалном обрасцу свакако не би могла да достигне критеријуме међународне конкурентности.

Теоретски оквир који објашњава овакве токове у неким транзиционим привредама, унутар нове аустријске школе, наслања се на претходно изложено схватање улоге институција у привреди. Формалне и неформалне институције представљају "тачке оријентације" економских актера [2], оне помажу координацију њихових индивидуалних планова и омогућавају повезивање знања расутог између

појединаца. Уколико је део тих институција, репрезентованих у одговарајућим нормама, изложен деструкцији у току реформи, координација економских актера се прекида и остаје отворено питање у којој мери ће нове формалне норме успети да наведени процес успоставе на новим основама. С обзиром да је сваки друштвени поредак кохерентан, формалне и неформалне институције које га конституишу су узајамно комплементарне. Уношење нових формалних правила нарушава кохерентност система, због различите брзине промене његових елемената. Док су формална правила релативно брзо промењена, тј. увезена као продукт еволуције других економских система, неформалне норме мењају се еволутивним путем, изолованим и међусобно независним акцијама појединаца. Сходно томе спорија промена неформалних институција дугује се времену потребном људима са специфичним предузетничким вештинама, иноваторима [2, стр. 78], да дођу до новог правила као и времену потребном да се заврши процес имитације датог правила од стране појединаца у друштву. Спора транзиција појединих привреда условљена је неусклађеношћу брзог наметања формалних норми, са процесом еволуције неформалних правила, што доводи до некоординисаности укупне економске активности.

Оптимална политика институционалних реформи требала би да обезбеди флексибилност постојећег институционалног поретка, уз истовремено очување његове минималне кохерентности. То би значило да постојеће механизме друштвене кооперације, од којих многи базирају на солидарности, тежњи ка једнакости, подређености заједници и другим колективистичким елементима не треба нагло и насилно укидати, јер би то продубило дезоријентацију економских актера. Њих треба постепено прилагођавати начелима тржишне економије. С друге стране, новоуведени обрасци тржишне привреде, који су превасходно преузети из англоамеричког модела нису једина могућа варијанта институција тржишне привреде. Као што су претходна излагања показала немачки и јапански систем капитализма, базирани су на особеним вредностима и институцијама ових нација. Другим речима, могуће је градити модел успешне тржишне привреде уважавањем културно-историјско наслеђа и њему иманентних нормативних образаца. Прецизније, реформе треба усмерити ка оном моделу тржишне привреде (англоамеричком, јапанском или немачком) који најбоље апроксимира неформалну институционалну структуру земље која се трансформише. Сваки од наведених модела има особене механизме стимулисања предузетништва и генерисања конкурентске способности привреде.

Циљ институционалне политике треба да буде изградња конкурентног модела тржишне привреде који није у значајнијем несаслажу са неформалним институцијама привреде Србије. Његовом

формулисању треба да претходи инвентарисање свих важнијих институција којима је регулисана примарна економска сврха нације, улога државе у привреди као и структура корпоративног сектора. Надаље треба истражити могућности уградње таквих норми у нову тржишну законску регулативу, имајући у виду ограничења која у том домену намећу наднационалне организације. Такође, треба пронаћи начине стимулисања коришћења пожељних институционалних аранжмана кроз пословну праксу. Одабир институција које би требало да представљају нов нормативни оквир привреде требало би да се заснива на већ постојећим и у искуству провереним институционалним аранжманима, који већ постоје у развијеним тржишним привредама. Другим речима, треба имитирати онај модел тржишне привреде, чије су институције најприближније онима које постоје у привреди Србије. Јасно је да немачки и јапански модел капитализма имају боље предиспозиције да буду изабрани за узор оваквог институционалног инжињеринга, када је привреда Србије у питању. Овако профилисана стратегија институционалне изградње требала би дугорочно да води остварењу нормативног обрасца привређивања сличног оном у одабраном моделу тржишне привреде, чија је конкурентност неспорна.

Закључак

Конкурентност привреде представља примарну одредницу њене позиције у глобалним економским токовима. Дугорочно посматрано конкурентност националне привреде одражава њену адаптивну ефикасност, која зависи од институционалног квалитета друштва. Нема универзалне институционалне матрице која обезбеђује адаптивну ефикасност. Конкурентност привреде може се остварити принципијелно различитим институционалним аранжманима, што доказује и постојање три конкурентна модела капитализма, јапанског, англоамеричког и немачког. Ниска конкурентност привреде Србије генерисана је делом и конфликтном интеракцијом неформалних институција са новоуведеном тржишним формалним нормама. Избалансирана институционална политика саставни је део стратегије конкурентности. Њен је задатак да обликовањем законских решења и стимулисањем одговарајуће пословне праксе, институционалну структуру привреде максимално приближи одабраном конкурентном моделу тржишне привреде, чији се нормативни обрасци најмање разликују од оних који су преовладавајући у привреди Србије.

Литература

- Gilpin, Robert, *Global Political Economy: Understanding the International Economic Order*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2001
- Lachmann, Ludwig, *The Legacy of Max Weber*, Heinemann, London, 1970.
- Лековић, Властимир, *Конкурентност привреда земаља у транзицији у условима глобализације*, Економске теме, 1-2, 2005.
- North, Douglass, *Economic Performance through Time*, American Economic Review, Vol. 84, No3, 1994.
- Redek, Tjaša and Andrej Sušjan, *The Impact of Institutions on Economic Growth: The Case of Transition Economies*, Journal of Economic Issues 39 (4, December), 2005.
- Rodrik, Dani, *Development Strategies for the 21st Century*, in: Pleskovic, Boris and Nicholas Stern. (eds.) *Annual World Bank Conference on Development Economics 2000*. Washington DC: World Bank, 2001.
- Stiglitz, Joseph, *Development Thinking at the Millennium*, in: Pleskovic, Boris and Nicholas Stern. (eds.) 2001. *Annual World Bank Conference on Development Economics 2000*. Washington DC: World Bank, 2001.
- Стратегија конкурентности Србије 2005-2010*, Савез економиста Србије, 2005.
- World Economic Forum, *Global Competitiveness Report 2004-2005*, Mc Millan, Palgrave 2004.

Branislav Mitrović, Zoran Stefanović, Niš

INSTITUTIONAL PRESUMPTIONS OF THE IMPROVEMENT OF COMPETITIVENESS OF THE SERBIAN ECONOMY

Summary

Permanent improving of the competitiveness is one of the most significant tasks of national economies in the era of globalization. In the paper, some indirect mechanisms and factors will be indicated, that shape competitiveness and adaptive efficiency of economy. These mechanisms are represented in the institutional structure of the economy. Competitive ability of an economy can be determined by sometimes very different institutional arrangements. Therefore, improving competitiveness of Serbian economy must be sensitive for the existing institutional structure of the society, as well as for the potentials and constraints that it imposes, regarding national competitiveness.

Key Words: competitiveness, adaptive efficiency, institutions, models of market economy